

GÖMÖRI GYÖRGY

MAGYAR VONATKOZÁSOK BARTOSZ PAPROCKI MŰVEIBEN

Bartosz Paprockiban a 16. század egyik legtermékenyebb lengyel költőjét, pontosabban alkalmi verselőjét tisztelhetjük. Mint sokan mások e korban, Paprocki (születési éve bizonytalan, az egyik irodalomtörténész 1540-re, a másik 1543 tájára teszi¹) is írt számos panegiriszt, de legambiciózusabb műveiben heraldikus költőként, illetve a kor krónikásaként jelenik meg. Paprocki igen nagyra tartotta Báthory Istvánt (egy forrás szerint részt vett a lengyel király első katonai akciójában Dancka városa ellen),² és több versben dicsőítette a háborúban győztes uralkodót, másrésztől viszont kezdettől fogva nagy figyelmet szentelt a török elleni harc problematikájának. Legelső (viszonylag gyorsan elfelejtett, mert művészi szempontból gyenge és bőbeszédű), Krakóban kiadott művében, aminek a címe *Historia żalosa o prędkosci i okrutności tatarskiej...* (A tatárok gyorsaságának és kegyetlenségének szomorú históriája...), a tatárok 1575. őszi délkelet-lengyelországi betörését és pusztítását írja le, még a krónikások közt is ritka részletességgel. Már a Báthory uralkodása idején kiadott művei közül formai ambícióival kiemelkedik az antikizáló *Wesele bogiń z szczęśliwego zwycięstwa i z fortunnego przyjechania króla polskiego Stefana...* (Az istennök öröme, amit István lengyel király nagyszerű győzelme és szerencsés visszatérése okozott...) – ez Báthory orosz hadjáratát, pontosabban Vjelikie Luki bevételét ünnepli 1581-ben, és ez is tartalmaz néhány sort, ami Nowak-Dłużewski szerint ugyan megbontja a mű egységét,³ de ami mégis fényt vet Paprockinak Báthoryhoz fűzött reményeire. A műben szereplő egyik Múzsza ugyanis azt gondolja, miután a király „kivette a fegyvert az északi követ kezéből”, azt majd a „vérszomjas zsarnok” (értsd: a török) ellen fogja fordítani.⁴ Ez ekkor még csak inkább „jám-bor óhajtás”, vagyis olyan terv, amelynek nincsen realitása, bár kétségtelen, hogy pár évvel később, Bolognetti küldetése idején, a „Keresztény Liga” létrehozása formájában komolyabban is felmerül.⁵ Mindenesetre Paprocki 1586 előtti műveiben inkább a lengyel

¹ Vö. *Polski Słownik Biograficzny*, XXV, Wrocław et al., 1980, 178; Julian KRZYŻANOWSKI, *Historia literatury polskiej*, Warszawa, PIW, 1963, 202.

² *PSB*, uo.

³ J. NOWAK-DŁUŻEWSKI, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Pierwsi królowie elekcyjni*, Warszawa, PAX, 1969, 124.

⁴ Uo.

⁵ Jerzy BESALA, *Stefan Batory*, Warszawa, PIW, 1992, 462.

közönség igényeire koncentrál, s ad ki heraldikus enciklopédiákat (*Panosza*, Krakkó, 1575; *Gniazdo cnoty*, Krakkó, 1578), amelyek közül az utóbbi bővelkedik a Báthoryt magasztaló versezetekben. Ekkor még Paprocki Zamojszki kancellárt is támogatja, s csak a Samuel Zborowski-ügy, illetve Báthory István halála után fordul ellene, amikor is az utódlás kérdését fegyverrel kell megoldani. Paprocki ugyanis Habsburgot látna csak szívesen a lengyel trónon, és a Byczynánál vívott csata után, amelyben Ernő főherceg csapatait döntő vereség éri, emigrációba kényszerül. A következő harminc évet a császár birodalmában, cseh vagy morva földön kell töltenie, s bár továbbra is főleg lengyelül ír, cseh nyelven írt művei is fennmaradtak. (Élete végén Paprocki visszatért Lengyelországba és Lwówban hunyt el.)

Miután kiadta mérgét Byczyna miatt (egy Joachim Bielskivel vitatkozó, 1588-ban megjelent verspamfletben),⁶ Paprocki figyelme újra a török elleni harc felé fordult. Már 1589-ben kiadott egy latin nyelvű beszédet *Oratio ad amplissimos ac nobilissimos regni Bohemiae viros...* címmel, amelyben figyelmeztet a török veszélyre, és azt tanácsolja a cseh rendeknek, engedelmeskedjenek a császárnak, mert csakis az Ausztriai Ház vezetésével lehet a szultánt legyőzni.⁷ Az emigráns Paprocki patrónusai között fontos hely illeti meg Stanisław Pawłowski olmützi püspököt; valószínűnek látszik, hogy két nyelven is kiadott következő turcikája, ami a *Gwałt na pogany...* (Erővel a pogányra...) címet viseli,⁸ összefüggött Pawłowski 1595-ös küldetésével III. Zsigmondhoz, akit Rudolf császár be szeretett volna vonni egy törökellenes ligába. Ebben a műben még elég kevés konkrét adat van magáról a magyar területen dúló háborúról, annál több szó esik Rudolf császárról, akiről Paprocki úgy véli, „nem volt még eddig keresztény császár, aki annyi kárt okozott volna a pogánynak, mint ő”. Noha felhívását „minden keresztény királyhoz és fejedelemhez” intézi, a *Gwałt na pogany...* címzettje elsősorban a lengyel és a cseh nemesség, amelyik – kevés kivétellel – ekkoriban még nem sok hajlandóságot mutatott, hogy részt vegyen egy kereszteshadjáratnak megfelelő konfrontációban a törökkel. Tudja ezt Paprocki is, de nem adja fel a reményt, hogy ez megváltozhat, hiszen tart a tizenöt éves háború, éppen 1595-ben foglalják vissza a keresztény csapatok Esztergomot. Figyelme tehát a következő években a magyarországi hadszíntér eseményei felé fordul, azokat igyekszik dokumentálni és megénekelni. Latin és német nyelvű tudósítások, a többi közt az Európa-szerte olvasott *Mercurius Gallobelgicus* jelentései alapján írja meg két kisebb cseh nyelvű művét, a *Historie o přibežích v království Uherskem* (A magyar királyságban végbement események leírásai) valamint a *Památká Čechům u Kheredes a*

⁶ *Na hardé a wszeteczne śpiewanie Joachima Bielskiego o Byczyńskiej przigodzie*, 1588.

⁷ Az *Oratio* hely nélkül jelent meg; kiadási helye valószínűleg Prága. Vö. Karel KREJCI, *Bartolomej Paprocki z Hlohól a Paprocke Vuile: Život – dílo – forma a jazyk*, Praha, 1946, 55 (Práce Slovenského ustavu v Praze, Svazek XVII).

⁸ Teljes címe: *Gwałt na pogany ku wszem Chrześcijańskom Panom / Królom / y Xiążętom: A osobliwe ku niezwyżężonego Królestwa Polskiego obyoga Stanom Duchownemu y Świeckiemu uczyniony. Roku 1595.*

n(ebo) Erle, měsice října létha Paně 1596 pobýtym (A Keresztesnél avagy Egernél az Úr 1596 évének október hónapjában elesett csehok emlékezete) című.⁹

A fent említett két kiadvány közül az első lényegében megegyezik az 1599-ben Prágában, de lengyelül kiadott *Ogród królewski* (Királyi kert) című gyűjtemény második könyvével. Ez utóbbi fölió nagyságú mű, aminek első könyve még heraldikus célokat szolgál és egy protestáns lengyel nemesnek, Piotr Górajksinak van ajánlva, és tele van a császári politika és különösen Rudolf császár dicséretével. Ugyanakkor az is látszik belőle, hogy Paprocki erősen másodkézből dolgozik, pl. Pálffy nevét „Balffi”-nak írja, Esztergom 1594. május 22-én történt sikertelen megrohamozásáról pedig csak ennyit tud: „Esztergom alatt... sok kiváló férfiú esett el”.¹⁰ A Hatvan körüli harcokról is beszámol, ennek egy részletét érdemes idézni: „Tyffenbach még Hatvan alatt táborozott, amikor kémei jelentették, hogy [a törökök] 18 szekér eleséget szállítanak Gyulára és Temesvárra... a Tiszán átkelve. Akkor *Báláchus Ferens* (sic!) június 15-én álruhás lovasokkal és gyalogosokkal megközelítette ezeket a szekereket és titokban várt rájuk. Mikor megpillantotta őket, kevés emberrel kijött elébük. A törökök, látván a keresztények csekély számát, előre vágattak és harc kerekedett. A keresztények meghátráltak, mintha félnének, a török meg utánuk, erre aztán a többiek is előgrottak rejtekhelyeikről és csatára kényszerítették a pogányokat... és nagy zsákmányra tettek szert”.¹¹ Mint tudjuk, bátyjához hasonlóan Balassi Ferenc is ugyanebben az évben esett el; mindenesetre érdekes, hogy egyik haditettét még egy lengyel (és egy cseh) nyelvű krónika is megőrökíti. Persze Paprocki mindkét szövege latin forrásra megy vissza, aminek német fordítását azért érdemes idézni, mert adatai különböznek a lengyel krónika fentebb magyarra fordított szövegétől.¹²

Mint már mondtuk, az *Ogród królewski* minden tiszteletet megad Rudolf császárnak. Nem kevesebb, mint négy vers ünnepli tetteit, ezek között talán a legérdekesebb a Győr visszafoglalásáról írott vers – maga az esemény a 15 éves háború fontosabb fegyvertényei közé tartozott, amelyet Európa-szerte versekben ünnepeltek. A kassai Bocatius mellett verset írtak erről olyan humanisták, mint Nicolaus Reusner (*Trophaea de Jaurino propugnaculo*, Jéna, 1598), és Strassburgban tanuló cseh mágnások, mint Zdenko von Waldstein (*De Jaurino carmen et oratio...*, Argentorati, 1598).¹³ Bartosz Paprocki versei, a *Na dobycie Rabu* illetve a *Ku Woiskom Rudolffá Cesárá na szczęśliwe wzięcie Rabu* (Rudolf császár seregeihez, Győr szerencsés bevételére) a kevésbé ismert lengyel turcikák közé tartoznak. Az utóbbit közlöm magyar fordításban is:

⁹ Az utóbbi kvartó formátumú, néhány lapos kiadvány, vö. F. HORÁK, *Knihopis Českých a Slovenských Tisků od doby najstarsí...*, II. *Tisky z lat 1501–1800*, Cast VI, Praha, 1956, Nr. 6852. Ez a bibliográfia Paprockinak összesen 18 cseh nyelvű kiadványát tartja számon.

¹⁰ *Ogród królewski*, Praga, 1599, XXX, List VIII.

¹¹ *Uo.*, List L.

¹² A *Diadochos...* (lásd alább) II. könyvének 38. lapján ugyanerről az eseményről 1594. június 18. alatt számol be Paprocki. A német verzióban pedig „Balasti Ferenz” szerepel, aki június 8-án támad 25 eleséggel megakott szekérré, vö. *Ortelius redivivus und continuatus*, Nürnberg, 1665, I. könyv, 148.

¹³ Bocatius művére lásd RMNy 846/73, Waldsteinére pedig App. III, 1948.

E győzelmet nem ünnepeljük tánccal,
S nem üljük meg mértéktelen ivással.
De férfiasan, kezünk összetéve
Járuljunk Isten oltára elébe.
Teljes szívünkkel az Urat imádjuk,
Új segedelmet csak Őtőle várjunk.
Hogy Györből vezessen minket Budára,
Szerencsét hozva Rudolf hadára.

A magyarországi hadi események leírása – különös tekintettel az abban részt vevő cseh tisztek tetteire – bekerül Paprocki 1602-es *Diadochos* című gyűjteményes művébe is. Ebben elég hosszan foglalkozik Eger feladásával, megemlíti a magyarországi háborúban életüket vesztett (illetve fogságba esett) cseh urakat, köztük Vilem Trčkát, aki Nyáry Pállal együtt vezette Eger védelmét. Trčkáról az a hír terjedt el, hogy elesett, pedig csak megsebesült és így esett török fogságba. Paprocki természetesen Báthory Zsigmond haditetteit is méltatja, a korabeli krónikások többségéhez hasonlóan nagyobb jelentőséget tulajdonítva a „törökverő” fejedelem példájának, mint tényleges eredményeinek.

Paprocki ugyan csak 1614-ben halt meg, de legjobb tudomásunk szerint a *Diadochos* volt utolsó törökellenes publikációja, utána visszatért a politikai szempontból semlegesebb heraldikához. Lehetséges, hogy ebben befolyásolták az 1604–1606 közötti események, a magyar felkelés a Habsburgok ellen, ami azt bizonyította, hogy lehetnek olyan helyzetek a magyar (vagy a lengyel) nemesség számára, amelyekben nem a török, hanem a centralizáló és a vallási egyeduralomra törő hatalom a nemesi szabadság fő ellensége.